

Мелкевік Бьярн, доктор права, професор,
Університет Лавалю, м. Квебек, Канада
e-mail: bjarne.melkevik@fd.ulaval.ca
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4299-546X>

«УРАЗЛИВІСТЬ» ОСОБИСТОСТІ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПОТЕНЦІЙНЕ ПИТАННЯ?¹

У статті розглянуто поняття «уразливість» відносно понять «особистість», «ефективність», «права людини» та «потенційність». Показано, що уразливість є частиною людського стану. Автор застерігає від антропоморфізації мови, підкреслює необхідність відповідальності індивіда за себе самого, указує на згубність патерналістської політики.

Ключові слова: уразливість, права людини, ефективність права, кримінальне право, цивільне право, патерналізм.

Вступ. Назва, дана цій статті, дозволяє побачити та розгледіти чотири поняття – протилежні, складні та проблемні! Чотири поняття, кожне з яких потребує окремого вивчення в галузі права, філософії, етиці, у природничих та гуманітарних науках. Це – чотири поняття, що у сучасної людини можуть викликати сильні емоційні реакції. І насправді, у них відбито смисли, що заповнюють наші серця та почуття як соціально-політичного, так і релігійного або ідеологічного характеру, і все це перебуває за межами юридичної думки. «Уразливість людини», «ефективність», «права людини» й «потенціал» (права) є далекими від поняття безтурботності. Навпаки, вони – подібно до іскор – готові з тривоги, емоцій, завзяття та почуттів перерости в полум'я пристрастей, що його розпалює вітер психологічного жару, волаючого до обов'язку та співчуття.

У зв'язку з цим необхідно уточнити завдання нашого дослідження, пояснити напрям, межі та цілі, які ми переслідуюємо. Нам необхідно зосередитися на поняттях «уразливість» та «права» людини, аби розкрити поняття «захист іншого» та виявити подвійність (двозначність) практичної та теоретичної сторін законодавства (або «текстуальності»), зобов'язаного захищати «уразливих» та боротися проти експлуатації «уразливості» людини. Такий напрям дослідження ми вважаємо найбільш раціональним, бо він найкраще наближає

¹ Стаття публікується в авторській редакції. Переклад з французької – І. Коваленко.

нас до права (й передусім до його «практичного» призначення). Він виявляється вельми повчальним у питанні обмеження права й необхідності раціонального залучення за можливості інших ресурсів в інтересах людини, в інтересах особистості [1]. Тут виникає корисне відчуження стосовно бажання бути «загальноправовим» (чи думки про «все-право») [2; 3], що заворожують та очаровують при сприйнятті приємних понять або тих, що здатні викликати сильні почуття.

По-перше, ми здійснюємо аналіз та уточнюємо поняття «уразливості»; нас цікавить моральна сторона захисту, що проявляється в культурі західного світу¹. По-друге, ми аналізуємо символічні та історичні тексти (на користь захисту особистості), які так сильно вплинули, навіть сформували західну культуру. Такі тексти жили турботу про іншого, про ближнього, що характеризує її з кращого боку. По-третє, ми розглядаємо закон як культурний феномен, що тихо й непомітно служить «уразливим» групам населення в законодавчому полі. По-четверте, ми обговорюємо з філософської точки зору феномен визнаних у всьому світі прав людини. Ми також вивчаємо феномен захисту «уразливих груп населення», який розглядається ширше, у контексті гуманітарного захисту від експлуатації або лих, що загрожують людству.

1. Уразливість людини та питання захисту. Розглянемо поняття «уразливість» індивіда та необхідність (як моральну вимогу) якогось можливого законодавчого втручання (або правового/судового) для захисту від лих, що можуть статися. Навіть якщо фізична особа є «уразливою» й така «уразливість» їй властива своїм існуванням, необхідність захисту не впливає логічно із самого поняття, не обумовлена якоюсь життєвою потребою. Якщо «уразливість» раптом потребує захисту, то обґрунтування для нього не співвідноситься суворо й автоматично з «уразливістю» як такою. Обґрунтування відсилає до оцінки щодо себе та відповідно бере до уваги сукупність моральних, соціальних та психологічних факторів, що визнані єдиною і такою, що історично склалася, спільнотою. Питання про захист та обґрунтування захисту окремої людини стосовно її «уразливості» залишається відкритим для дискусій та думок і є дійсно складним.

Необхідно дати більш вичерпний опис раціональних меж цього «уразливого стану» (або «стану уразливості», «стану індивіда») та реальних потреб, що при цьому виникають. Завдання виявляється вельми важким і складним, оскільки «уразливість» пов'язана як з обставинами екзистенціального плану, так і психологічним, медичним (гігієнічним), соціальним, економічним, моральним та іншим станом. Людина як така є «уразливою»: вона може бути

¹ У нашій статті ми використовуємо поняття «західний», «прозахідний» тощо не в географічному або виключному смислі, а скоріше, у специфічно-філософському сенсі, говорячи про культуру, в якій поважають сучасне право, вимогу конституційності та «реальної демократії» на користь усіх людей.

знищена, поранена й «експлуатована» фізично, морально, в економічному, соціальному, культурному відношенні у своїй діяльності, будучи індивідуальним та конкретним учасником.

«Уразливість», ймовірно, обумовлена людьми, показуючи, що всі ми є «уразливими», а «невразливість» є оманною, що неминуче призведе рано чи пізно до нашої загибелі. Покажемо це на прикладі легенди про Зіґфрида (Сіґурда), у якій герой набув стану «невразливості», викупавшись у крові дракона, убитого ним у героїчній схватці. Заковика, проте, у тому, що один листик із дерева, зовсім маленький, впав на спину Зіґфрида, коли він поринав у кров дракона, і цей листик зашкодив отриманню абсолютної «невразливості». Саме тому герой залишався «уразливим» у цьому конкретному місці, як і будь-яка людська істота, і це призвело в подальшому, як оповідає поетична «Едда» (складена у XIII ст.), до його смерті.

Те саме відбувається й з Ахіллом. «Невразливий» Ахілл виявляв серед чоловіків блискучу доблесть і хоробрість. Однак дельфійський оракул знав, що в Ахілла є уразливе, слабе місце, бо мати Ахілла занурила його ще немовлям у Стікс (одну з річок Аїда) та тримала за п'ятки. Тому вони не поринули у воду. Саме така обставина стане причиною загибелі Ахілла через влучно пущену стрілу.

Те, що західна традиція, яку ми отримали у спадщину, так майстерно, поетико-символічно та з таким тонким смислом висловила, – це попередження про те, що людині необхідно триматися подалі від зарозумілості, гордоців та самодостатності, що можуть призвести до загибелі. Звідси мораль! Яка анітрохи не менше, ніж попередження та урок, підтверджує те, що всі ми є «уразливими», що «уразливість» слідує за нами як тінь. Тому остерігаймося недоречної гордості.

Нарешті встановимо мовні та раціональні межі стосовно поняття, що ми його часто використовуємо. Слід зазначити, що це дозволяє охарактеризувати в антропоморфному ключі множину явищ, що не мають нічого спільного з людиною, а радше належать до «ситуації» та «проблем» економічного, фінансового, воєнного, продовольчого гатунку тощо. Коли ми говоримо про конкретну економічну або воєнну «уразливість» країни і навіть про політичну або парламентську «уразливість» якогось уряду, це відбиває лише нашу природну схильність до урізання довгих речень, скорочення пояснення та використання метафор. Це – ціна неточності заради того, аби ми розібрались в якійсь вельми складній ситуації.

Наша мова рясніє різноманітними лінгвістичними прийомами, і кожен може вільно їх використовувати й вигадувати величезну кількість образних висловлювань, що характеризують слово «уразливість». Проілюструємо метафоричну безодню, яка чекає нас при дослідженні вислову «продовольча ураз-

ливність» абстрактної країни. Така уразливість може, з одного боку, оцінюватися з воєнної або стратегічної точок зору як здатність країни у стані війни прогнати своє населення. З іншого, вона може бути пов'язана із санітарним законодавством (або продовольчим), де питання «уразливості» розуміється на рівні митного контролю або на рівні перевірки продовольчих товарів для виявлення зараженої, брудної або безпечної їжі. Важливо зазначити, що слово «уразливість» можна в будь-який момент замінити іншими поняттями – більш точними. Але це робиться неохоче, оскільки зникає драматичний смисл, метафоричне напруження, яке у згаданому випадку з «продовольчою уразливістю (безпекою)» безпосередньо передбачає, що митний контроль та інспекція з продовольчої безпеки мають бути підсилені та покращені. Можливо, це не має нічого спільного з якоюсь «уразливістю», але більше пов'язане із санітарно-гігієнічними заходами (що часто супроводжуються погано завуальованим протекціонізмом) й відбувається через те, що антропоморфне використання якогось поняття, якогось слова за відсутності аргументації та реального діалогу має на меті лише створення ідеологічного образу (ситуації або проблеми) виключно в інтересах його ініціатора.

Переорієнтуємо нашу увагу на «уразливість людини». Слід підкреслити, що тут ми не зіштовхуємося з односторонньою та об'єктивною логікою, а скоріше з такою, що встановлюється при антропоморфному використанні цього слова. Тому скористаємося тут «гуманістичною» логікою. «Уразливість» на рівні добра та зла, гарного та поганого не є зрозумілою (неосяжною) в односторонньому порядку; так само як поняття «уразливий» для окремої людини сумує просто складний стан. Людина є «уразливою», та уразливою по-своєму, на відміну від будь-якого іншого індивіда.

Ураховуючи медичний характер уразливості [4, с. 874], це поняття почало пов'язуватися з людиною, позначаючи чітко й ясно одну з першочергових умов людського існування. Така умова підкреслює важливість фізичних, пізнавальних, моральних ресурсів людини, а також індивідуальних можливостей взаємодії, обов'язкових для захисту індивіда від негативного впливу, а саме від того, що може його «поранити», покалічити, «зіпсувати», «зруйнувати» тощо.

Людина є «уразливою», як рослина, для якої комбінація внутрішніх та зовнішніх умов покликана забезпечити її зростання, живлення, в'янення та знову цвітіння так, аби вона була здатна блищати під сонцем для себе та інших. Це є здійсненням тільки за умови, що вона не буде надто поранена, ушкоджена, покалічена, а також позбавлена фізичних, пізнавальних, моральних, поведінкових можливостей та буде здатна здолати перешкоди, причиною яких є її «уразливість». Уразливість, врешті-решт, завжди є індивідуальною. Одну людину вона роздавить, у іншої збудить протест, бажання подолати труднощі.

При визначенні кожної форми рівня «уразливості» людини слід брати до уваги та оцінювати особливість «досвіду», ніж власне ефект впливу на індивіда.

Цілком очевидно, що «уразливість» зачіпає фізичні, моральні, пізнавальні та соціальні умови людини. Звісно, що такі умови не є даними фактично. Вони сформувались, виникли, з'явилися індивідуально і для певної людини, і завдяки певній людині. Умова «уразливості», звичайно, виявляється теоретично та ідеалістично, проте ніколи практично та реально. Адже кожен індивід у кожному мить життя є «уразливим», і ця уразливість приносить йому або благо, або загибель.

Візьмемо до уваги той факт, що спочатку людина формується й розвивається в особистісному та соціальному плані в родині або спільноті, що заміняє їй родину з її особливими соціальними характеристиками. Не існує процесу формування особистості й процесу соціалізації, які були б ідентичними. Усі процеси відмінні та різні, їх аналіз змушує нас увійти у справжні джунглі з конкретних факторів, векторів, причин, ситуацій, досвіду тощо. У підсумку ми виявляємо людину – єдину та унікальну, з її генетичними, біологічними, ментальними, пізнавальними ресурсами та у нерівній взаємодії з оточуючим світом, в якому є різні люди та нескінченна кількість найрізноманітніших обставин.

Навколишнє соціальне середовище та людей можна легко зобразити у вигляді кіл, що накопичуються на паперовому аркуші й розташовуються дедалі далі від початкової фігури. Так, спочатку – батьки (або ті, хто їх замінює) та близькі родичі – брати та сестри, потім дальні родичі, потім друзі, община (або село), школа та інші інститути соціалізації, церква або інші релігійні організації, політичні або громадські інститути тощо. Кожне соціальне коло формує особистість та соціалізує людину, не гарантуючи, проте, результату.

Людина, у свою чергу, додає до цього розвитку щось зі своєї генетичної, біологічної, ментальної, пізнавальної та іншої спадщини. Але з цього не випливає, що всі ці передумови розвиватимуться прогресивно у правильному руслі (згідно з прийнятими соціальними стандартами). Задатки людини можуть деградувати, зменшуватися, образно кажучи, «усихати». Взаємозв'язок між індивідом та найближчим оточенням (особливо з батьками, братами та сестрами, друзями) у зв'язку з цим є найбільш значущим, й будь-які порушення в цій базовій структурі взаємозалежності можуть мати більш або менш серйозні наслідки для процесу соціалізації особистості.

Усе залежить від тих векторів напряму, які сприяють, підвищують рівень самосвідомості при успішному формуванні особистості. Такі вектори визначаються в найближчому оточенні й характеризуються такими цінностями, як

любов, прив'язаність, доброзичливість, ніжність, привітність, доброта тощо. Тут відсутні негативні явища – жорстокість, агресивність, ненависть, злоба, ворожнеча, злість, несправедливість тощо. Позитивні вектори самосвідомості допомагають сформувати особистість (або «свідомість»), здатну здолати або навіть правильно керувати випробовуванням дорослого життя. Негативні вектори розкачують маятник життя у протилежному напрямі. Панівна думка про те, що дитині варто зіштовхуватися з негативними явищами для формування сильної особистості, є докорінно помилковою. Навпаки, слід сподіватися (наскільки це є можливим), що дитина зустрінеться з такими негативними сторонами лише одного разу, будучи вже дорослою, і що її здатності допоможуть їй правильно їх здолати.

Процес соціалізації людини відбувається водночас із процесом розвитку особистості. Між двома процесами існує тільки логічна та раціональна відмінність. Психологічний та моральний стан індивіда є наслідком переплетіння цих процесів. По суті, соціально значущим результатом для людини є її «уразливість», що поступово змінюється та перевтілюється мірою того, як людина з дитини перетворюється на підлітка, з підлітка – на молоду людину, з молодої людини – на дорослу або залишається у віці «дорослого підлітка»¹. При цьому «уразливість» індивіда зникає, стирається або втрачає свою значущість. «Уразливість» літньої людини може за однакових обставин викликати таке ж занепокоєння та тривогу, як і «уразливість» молодої людини.

Тепер підкреслимо той факт, що «уразливість» сама по собі не потребує захисту. «Уразливість» може бути таким же захистом, як і прокляттям для людини. Не існує жодного передбачення або долі в тому, що стосується «уразливості» особистості – вона рівною мірою може стати силою.

Те, що «уразливість» може стати силою, напряду пов'язано із «самосвідомістю/самодостатністю» [6]. Розглядувана в індивідуальному порядку (або як інстинкт / психологічна та моральна якість) самосвідомість покликана допомогти людині оцінити, наскільки це є можливим, соціальні та моральні контексти, що їх диктує життя, беручи до уваги свою «уразливість». Людина, яка не розуміє своєї «уразливості» або має безстрашний характер, може опинитися в біді, бо вона не здатна раціонально та правильно оцінити умови, в які вона потрапляє. Людина, надто переконана в собі, у своєму знанні «вуличного життя» (тобто є «*street-wise*»), у своїй здатності «виплутатися», згодом зрозуміє, що це зашкодило їй, бо обставини можуть обернутися проти неї та завдати їй збитку. Як приклад розглянемо використання наркотиків. Тут складається ілюзія контролю над цим «захопленням», навіть якщо той, хто приймає

¹ Неологізм, утворений зі слів «дорослий» та «підліток», позначає дорослого, який поводить як підліток та відмовляється дорослішати (див. синдром Пітера Пена); це поняття було введено Тоні Анатреллоу [5].

наркотики, не має реальних знань про хімічний, токсикологічний або галюцинаторний склад і залежність від продукту, який він споживає. Так само можна сказати й про дівчину, яка сліпо поринає в хаотичні «любовні» стосунки, що поступово приводять до заробляння грошей проституцією та виправдовуються (з насмішкою над значенням слова) «коханням»!

Визнаймо, що «уразливість» – правильно та адекватно прийнята та зрозуміла індивідом – може стати силою і щитом проти експлуатації та злого наміру. Якщо будь-який фізичний стан, у принципі, можна приборкувати та контролювати сумлінням, то людина може отримати більше досвіду в пізнанні своєї «уразливості». Як наслідок, вона зможе захистити себе і, що є особливо важливим, вдатися до превентивних правильних заходів для того, аби зменшити/мінімізувати наслідки будь-якого помилкового кроку.

Пригадаймо у зв'язку з цим факт, що його нам дає медицина та який свідчить, що існує низка захворювань, на які хворіють не всі: одні хворіють тяжко, інші відчують хворобу легше, треті взагалі нею не хворіють. Знову повернемося до нашого предмета дослідження та продовжимо наполягати, що індивід, який приймає та усвідомлює свою «уразливість», може зібрати цілковитий багаж із фізичного, морального, пізнавального та іншого досвіду, що допоможе жити в суспільстві повним життям. Доросла, незалежна людина, яка усвідомила свою «уразливість», захищає себе сама і не потребує сторонньої допомоги. І рівним чином, коли її «уразливість» зіграла з нею, вона одразу ж перегортає сторінку, переходячи до інших речей.

Подолання соціальних умов, в яких змінюється свобода людини, не може відбуватися таким же чином (і це на щастя; у протилежному випадку це стало б катастрофою передусім для самої людини, ніж для суспільства). У підсумку, свобода людини обговорюється у складному та нерівному діалозі з «можливою свободою» якогось історичного суспільства. Це підтверджує той факт, що суспільства у світі є вельми відмінними. Абсолютно зрозуміло, що більшість суспільств на нашій планеті є скоріше авторитарними, закритими та перебувають під владою, впливом різнорідних сил, які не вітають свободу особистості. Якщо шляхом обману авторитарний режим намагається виправдатися, обманюючи світову та національну спільноту, прикриваючися захистом та безпекою людини, то жорстока правда полягає в тому, що такі режими не захищають, а стають паразитами, що атакують людину та беруть під контроль (частіше за все найбільш розбещеним чином) її «уразливість».

Отже, виявляється головна дихотомія «уразливості»: відмінність між двома осями, що переплітаються.

З одного боку, доросла та самостійна людина бере до уваги свою «уразливість» та діє, наскільки це є можливим, обережно та обачно. Звідси випливає, що індивід, який не є дорослим та самостійним (дитина, підліток, юнак, бо-

жевільний, психічно хворий тощо), не може правильно сприйняти свою «уразливість» та ризикує опинитися в ситуації експлуатації й зазнати злого наміру з боку інших людей.

З іншого боку, «уразливість» людини формує її власний «багаж», що підходить тільки їй. Такий багаж сформувався саме для неї внаслідок її особистісного розвитку та процесу її соціалізації. Він дає людині можливості, що допомагають жити в сучасному суспільстві та протистояти тим індивідам, які бажають завдати їй шкоди.

Якщо це так, то «уразливість» не є проблемою як такою. «Стан уразливості людини» виявляється й розглядається, але він не може бути просто прийнятним в односторонньому порядку як проблема. Проблемою скоріше є експлуатація, злий намір або опредмечування (людини). Проблемою є хижаки, крадії, що посягають на «уразливість» людини. І треба віддалити їх від «уразливої» людини, зупинити їх наскільки можливо. Це крадії всіх сортів. Вони експлуатують, обманюють, завдають шкоди заради особистої вигоди, у своїх інтересах. У такому випадку захист людини, яка перебуває у небезпеці, породженій її «уразливістю», є виправданим щодо іншої людини на міжособистісному рівні.

2. Оповідання, що наполягають на захисті «уразливості». Західна культура глибоко та сильно насичена «турботою про іншого»: «ніхто не має бути зайвим»¹ або «кинутим на задвірках». Водночас культура просякнута моральним обов'язком надання допомоги. Етика «турботи» виражає цей момент неточно² і в деякому смислі надто олігархічним та обмеженим чином, а в цьому питанні необхідно дійти суті речей [8]. Тому доцільно вивчити культурні письмові джерела (враховуючи, звісно, християнські), що створені та навіть вигадані заради турботи про інших і які закликають до захисту та спасіння «уразливих» груп населення.

Путівником нам слугуватимуть два гарно відомі у філософії біблійські оповідання. Перше – оповідання «Чи є стражем брату своєму», інше – притча про доброго самаритянина.

Біблійське оповідання «Чи є стражем брату своєму» відіграє провідну роль у філософії права й особливо у розгляді питання злочинності, карної політики або «карного матеріалізму». Тут наше дослідження веде до вивчення мо-

¹ Походження такого вчення – біблейське та належить до перекладу Біблії англійською: 1) йдеться про слова апостола Матфея 24, 40 та 2) слова св. Петра у Першому посланні до Фессалонікійців, 1, 5, 27. В англосаксонській культурі це стало «моральним» гаслом, що є сумірним з обов'язком будь-якої людини.

² Зазначимо, що «care» – це переклад грецького слова «agare». Див. безперечний шедевр Андреса Нігрена [7]. У філософському смислі слова «agare» й «care» у принципі є еквівалентними та взаємозамінними.

ральних та етичних меж у позитивному та негативному ключі. Дія оповідання відбувається після вбивства Каїном у пориві лютості, заздрощів та гніву свого брата Авеля. У Біблії про це написано так:

«І сказав Каїн своєму братові Авелю: Ходімо в поле. І сталося, коли вони були в полі, то Каїн напав на свого брата Авеля та вбив його.

І Бог запитав Каїна: Де Авель, твій брат?

Він же відповів: Не знаю; хіба ж я сторож свого брата?

І сказав Бог: Що ти зробив? Голос крові твого брата волає до Мене із землі. І тепер проклятий ти від землі, яка відкрила свої уста, щоби прийняти кров твого брата з твоєї руки. Коли оброблятимеш землю, вона не прикладе своєї сили, щоб дати тобі. Будеш стогнати і тремтіти на землі.

І сказав Каїн Господу: Надто велика моя провина, щоби простити мені; якщо сьогодні Ти проганяєш мене з поверхні землі, то сховаюся від Твого обличчя і буду стогнати й тремтіти на землі; і станеться, що кожний, хто мене зустріне, – той мене вб'є.

Та Господь Бог йому сказав: Не так! Кожному, хто вб'є Каїна, відомститься в сім разів. І поклав Господь Бог знак на Каїнові, щоб не вбив його всякий, хто його зустріне.

Тож відійшов Каїн від Божого обличчя й оселився в землі Наїд, напроти Едему»¹.

Тлумачення цього оповідання є цікавим та проливає світло на нашу тему. Спершу можна наївно припустити, що Каїн повністю unikнув покарання за братовбивство. Як покарання він отримав лише «слово», що змушує його покинути рідні міста. Звідси наївний висновок (!), що він повністю уникає відплати, застосовуваної у стародавні часи.

Але для нашої культури біблійське оповідання передає більш широкий смисл – воно має символічний та естетичний смисл, втілений у відповіді Каїна: «Чи є я сторожем брату моему?».

Ні, Каїн не був «сторожем брату його», тому що Авель був сам собі сторож та був здатен, як доросла людина, забезпечити себе. І якщо ми тепер проаналізуємо можливі висновки про притчу, то вони докорінно зміняться в негативний бік.

Але Каїну закидають етичний обов'язок: ніколи не завдавати удару своєму братові, ніколи не чіпати навіть волоска з його голови і, тим більше, ніколи його не вбивати. Мова йде про негативну форму «охоронення», яка є щодо Каїна індивідуальним обов'язком ніколи не забруднювати свої руки, чинити опір жорстокості та нікого не вбивати.

Розглянемо слова Господа «й нині проклятий ти від землі» та «коли ти будеш обробляти землю, вона не стане більше давати сили своєї для тебе».

¹ Бут. 4: 8–16.

Промовляючи слово «братовбивство», Господь засуджує через слово «земля». Засудження проступку відбувається в соціальному контексті, у межах якого відбувся злочин. «Пролита Каїном кров» відбивається в оцінці, в осуді його спільнотою та в нещасті, яке він принесе у родину, у своє плем'я, у свою общину, у своє суспільство тощо. І якщо Каїн «від лика Господа сховається», це стане підтвердженням того, що він припустився «моральної помилки» і що гріх (а братовбивство, безперечно, ним є) проявиться лише при віддаленні від суспільних (або правових) оцінок, прийнятих серед людей.

«Чи є я сторожем брату моєму?» – це передусім моральний урок, адресований до сумління індивіда, такий, що застерігає від нещастя, що відбудеться при експлуатації іншого, його слабкостей або його «уразливості». Це моральне вчення (й відповідно не наказ) адресоване тому, у кого виникає бажання спробувати свої сили, свої знання, свою хитрість для досягнення нечистоплотних цілей, які віддаляють від Світла Вічності. Це моральний урок, адресований совісті Каїна, який він експліцитно усвідомлює, промовляючи лицемірно «я не знаю» тоді, коли він знає те, що знає. Звідки ще одна моральна (або етична) формула, що настійно спонукає Каїна стати сторожем, який охороняє «Каїна» (а отже, іншого) проти того зла, яке може завдати «Каїну». Каїн передусім був сторожем самому собі й він зрадив себе, обманув, нагрішив проти самого себе та свого сумління (звичайно, скоїв гріх перед Господом), убиваючи свого брата Авеля. Йому не вдалося захистити брата проти самого себе.

Слід підкреслити саме таке моральне (й етичне) формулювання, яке охороняє «Каїна від Каїна» або від Каїна як історичної особистості та від Каїна, який «у нас» і також символічно є «нами» як далекими символічними нащадками одного й того ж «пращура» (символічного та геть не справжнього). Бо так діє радикальна відмінність між індивідом Каїном та актами зла, насилля, злочинів, злого наміру тощо – усім тим, що Каїни цього світу можуть скоїти.

Давайте вивчимо глибше, як біблейське та етичне оповідання протягом двох тисячоліть закликає в духовному плані «взяти відповідальність на себе». Дана притча, отже, дала урок про моральний контроль над зловмисними імпульсами щодо людей узагалі. Сучасна людина має сприймати себе як «сторожа самого себе», який знає, що може зашкодити іншим, що може використовувати інших у своїх інтересах, що може збагатити та отримати нагороди, йдучи по головах інших людей. Індивіду залишається тільки зрозуміти та прийняти, що він має відмовитися від усього такого!

Таке оповідання про «охорону самого себе» починає сприйматися по-новому, більш широко, якщо ми звернемося до євангельської притчі про доброго самаритянина – про те, як Ісус Христос переробив та переформулював класичне питання «Хто є ближнім моїм?»:

«А той бажав сам себе виправдати, та й сказав до Ісуса: А хто то мій ближній?»

А Ісус відповів і промовив: Один чоловік ішов з Єрусалиму до Єрихону, і попався розбійникам, що обдерли його, і завдали йому рани, та й утекли, покинувши ледве живого його. Проходив випадком тією дорогою священник один, побачив його і проминув. Так само й Левіт надійшов на те місце, поглянув і теж проминув. Проходив же там якийсь самаритянин та й натрапив на нього і, побачивши, змилосердився. І він підійшов, і обв'язав йому рани, наливши оливи й вина. Потому його посадив на худобину власну і приставив його до гостиниці та й клопотався про нього. А другого дня, від'їжджаючи, вийняв він два динарії та й дав їх господареві й проказав: Заопікуйся ним, а як більше що витратиш, заплачу тобі, як вернуся. Котрий же із цих трьох, на думку твою, був ближній тому, хто попався розбійникам?

Законник відповів: Той, хто вчинив йому милість.

Ісус же сказав йому: Іди і роби так і ти!»¹.

Мораль є очевидною: якщо кожна людина, кожна людська істота є «моїм ближнім», незважаючи на всю дійсність, що нас розділяє, то всі ми є «ближніми» стосовно один одного!

Нехай притча оповідає про «самаритянина», тобто про представника особливого народу та дисидентську релігійну гілку, «прокляту» та відторгнуту древньою формою і таку, що не визнається єврейською ортодоксальною догмою². Ця притча – провісник нового значення слова «ближній». У часи Христа до самаритян відкрито ставилися з презирством та системно піддавали дискримінації. Тому прийняти як модель самаритянина було сміливим рішенням для визнання слова «ближній». Тем більше що самаритянин тут порівнюється – і порівняння на його користь – з бездіяльністю фарисея (рабина, тлумача та доглядача єврейських релігійних обов'язків, парадоксальним чином у перекладі Біблії представленим нейтральним словом «священник») та левіта (який є помічником у релігійних церемоніях у єврейському храмі).

Смисл алегорії або притчі про «доброто самаритянина» полягає в тому, що ближній – це «всі»: і той, хто поруч із нами, і той, хто перебуває далеко, і той, з ким ми маємо прямі зв'язки, і той, хто є нам чужим (в усіх смислах цього слова), і той, кому ми симпатизуємо, і той, кого ми клянемо. Визнання ближ-

¹ Лк. 10: 29–37. Зазначимо, що переклад Біблії намагався зберегти нейтральну оцінку й не акцентував увагу на походженні та статусі героїв тексту, тому далі ми даємо їх описову характеристику в дужках.

² Це залишається вірним і сьогодні, у XXI ст. «Самаританізм» є самостійною та відмінною від іудаїзму релігією. Проте слід зазначити, що держава Ізраїль сьогодні офіційно визначає самаритянина як того, хто належить до «єврейської релігії». Стосовно самаритян у теперішній час нараховуються приблизно тисяча осіб, які мешкають в Ізраїлі та Палестині (є ще невеликі діаспори у Лівані, США та інших країнах).

нього проявляється без обмеження, без розрізнення, без будь-якої можливої дискримінації. Сильне та всебічне оповідання просто та енергійно здійснює історичний стрибок як «велике оповідання», дає простір для плідного розвитку та зростання західної культури. Утім, звичайно, не тільки західної, адже християнство має африканське та азіатське коріння й не може розглядатися як виключно європейська релігія.

Універсальна відповідь на питання «хто є моїм ближнім» безпосередньо впливає на право та множину його галузей. У світі загального права – це рішення суду *Donoghue v. Stevenson* (House of Lords, 1932)¹, що встановлює можливість подати в суд проти «злочинної халатності» та вимагати відшкодування збитку на користь третьої особи.

Судове рішення стало прецедентом, прийнятим в усіх країнах загального права. Зазначимо, що автор рішення – лорд Аткін [9] (а писав він для більшості) – звертається безпосередньо до біблійського оповідання про «доброго самаритянина» у своєму вердикті. То хто ж є «моїм ближнім» у судовій аргументації лорда Аткіна? Відповідь на це питання дається в руслі християнської теології в тому смислі, що суддя стверджує, що «ближні» – це «особи, які безпосередньо постраждали від моєї дії, і що є цілком розумним, що я думаю про них, коли розглядаю дії або бездіяльність, правомірність яких оскаржується».

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що культурні наративи, які сформували західну культуру, обстоюють захист «уразливих»! Вони подібно до підземних річок є поодаль від нас та нашої безпосередньої та прямої уваги, але присутні символічно та морально у вигляді «турботи про іншого».

Узагальнимо висловлене вище у двох положеннях:

По-перше, наш культурний багаж через множину культурних наративів учить нас, що експлуатація завдає тільки нещастя для нас самих та інших. Такі наративи закликають нас зробити моральний урок на користь політичного та соціального суспільства, побудованого спільно, де індивід перебуває на першому плані і де кожна людина є унікальною і тим самим цінною.

По-друге, наш багаж сумління сформований культурою та культурними наративами для того, аби породжувати стан чуттєвості, співчуття, опиратися нещастю іншого. Кожна людина, таким чином, є відповідальною за себе та слідує разом зі всіма моральному принципу «турботи про ближнього».

¹ Ця справа відома як «справа про равлика в лимонаді». Суть полягає в тому, що пані Донохью купила лимонад у непрозорій пляшці в кафе містечка Пейслі (Шотландія). Випивши з неї, жінка виявила в рідині вже розкладеного равлика. Вона знепритомніла. Жінка подала позов проти виробника лимонаду, з яким вона не мала жодних договірних відносин та відповідно мала статус «третьої сторони» в тому, що стосується відшкодування збитку. Зазначимо, що в країнах загального права таке рішення привело до появи поняття «відповідальності виробника» або «відповідальності за дефектний неякісний товар». У Франції – ст. 1382 ГК; у Квебеку – ст. 1457 ГК.

Ми знайдемо підтвердження нашій думці, якщо подивимося, як ці твердження історично і культурно проявилися в наративах та як такі наративи були створені в інших культурах. Звернемося до таких імен, як Майстер Екхарт (екхарт з Хоххайму), Джовані Піко делла Мірандола, Раймонд Луллій, Микола Кузанський (Микола Кребс) та Еразм Роттердамський. Кожне з них по-своєму відрізняє гуманізм, що виражається щодо «наших дальніх». Так засівається оповідальне насіння традиції, що має власну історію і яка століттями формувала розуміння вислову «на користь інших». Насіння, пустивши коріння з турботи про іншого, переросло в сучасну ідею гуманізму [10].

3. Законодавство як колективне усвідомлення «уразливості». Спробуємо детальніше розглянути політичне законодавство як можливе джерело права і побачити, як до нього приєднується парадигма «уразливості». Згадаємо, що поняття «турбота про інших» (що проявляється в сумлінні та через прийняття «уразливості» іншого) не входить у «право» через головні ворота. Панівна парадигма, без сумніву, полягає в тому, що дорослий індивід діє незалежно й відповідно на свій страх та ризик. Розмова про турботу про іншого викликає, скоріше, образ лубочної картинки, на якій законодавство захищає «вдовиць та сиріт». Такий образ відбиває неоднозначність судового світу, зображеного на карикатурах Домье¹. Це приводить нас до висновку, що не всі «уразливі місця» заслуговують на інтерес і що в галузі законодавства необхідні набагато суворіша класифікація та, як ми побачимо, рівною мірою обережний та адекватний захист.

Підкреслимо, що «право» (тобто законодавство та судова практика як джерела права) не захищає дорослого індивіда як такого. Кожен сам захищає себе та, якщо людина бажає припуститися помилки, нехай припускається та сплачує за неї. Адамичні нахили «робити дурні речі», властиві людині, здаються доволі безмежними. Ми можемо спостерігати, як люди беруться до справи без підготовки, без знання, без коливань тощо та мають справу з людьми, які зазвичай не викликають довіри. Можна спостерігати за людьми, які – на жаль та на сором – дозволяють себе експлуатувати, обманювати, дурити, насміхатися, вводити в оману. І їм «це подобається»! Так само є люди, які дозволяють залицятися до себе, одурманювати себе красивими словами та речами, не виражаючи при цьому жодного протесту. До того ж слід підкреслити, що міжособистісні відносини є надзвичайно складними і що дихотомія

¹ Див., наприклад, серію ескізів «Люди правосуддя», зроблених у період з 1845 по 1848 р. Існує чимало видань. Особливо цікавим є малюнок, на якому адвокат виходить із суду зі вдовою та маленькими сиротами та, програвши справу, утішає їх чаклюючими словами: «Ви програли справу, це правда, але ви, мабуть, отримали велике задоволення від того, як я виступав у суді».

«успішний» на противагу «невдасі» (тобто тому, хто є експлуатований, обманутий, обдурений, введений в оману) є вельми відносною. Вона може бути хибно інтерпретована та мати згубні наслідки. Причина цього легко пояснюється: слова відбивають думку інших осіб, а слова залежать від «оціночної міри» та «моралі» цих осіб; доволі часто оцінка дається вельми по-різному головними зацікавленими сторонами. Звідси серйозний та згубний ризик рішень третіх осіб, які в ситуації «виявленої уразливості» судять згідно зі своїми критеріями, приймаючи свої рішення гетерономно – поза нормативною системою, що розділяється зацікавленими особами. Така гетерономія, замінюючи нормативність, прийняту зацікавленими особами, загрожує шкодою тому, кому бажають допомогти.

Тому будемо рішучо та безкомпромісно стверджувати, що в галузі суспільного (та міжособистісного) судження ми маємо спочатку вислухати зацікавлені сторони та зрозуміти їх зі співчуттям. Безумовно необхідно, аби зацікавлена сторона висловлювалася та висловлювала своє бачення, свою оцінку та розуміння ситуації – *їхньої* ситуації. Через повагу до особистості, а також й тому, що міжособистісні відносини є вельми недосконалими в моральному відношенні та вимірюються в «кількісному» відношенні (тобто грошима), краще за все голос «уразливої людини» чутний при проханні про допомогу: незалежно від слів, що використовуються для цієї мети.

Один із наслідків такого висновку – важливість «соціальних послуг», доступних для «уразливих» людей у суспільстві. «Соціальні послуги» можуть виконувати якомога точніше те, що «право» (й особливо «судове право») не може зродити – вислухати та спрямувати матеріальні ресурси, надані існуючою політичною спільнотою, на потреби та підтримку «уразливих». Історично склалося, що в західній культурі превалювала саме така логіка з підтримки та допомоги «уразливим». Згадаємо стародавні храми Асклепіону, що сьогодні перетворилися на лікарні. Це також відбивається в допомозі дітям-сиротам: із суто сімейної справи – з нещастя того, хто був позбавлений родини, – така допомога перетворилася на громадську справу. Історія вчить нас, що передача ресурсів для «уразливих» (хворих, сиріт тощо) – це відповідь на прохання про допомогу, що була почута.

Важливо зазначити, що історія такої «допомоги іншим» і такої «соціальної служби» для «уразливих груп населення» відбувається в хронологічному порядку за межами сфери «права». Вона була заснована виключно на наративних культурних ресурсах, у зв'язку з якими мораль вимагала допомогти ближньому, прийти йому на допомогу. «Право» (тобто законодавство та судова практика) почало долучатися тільки останнім часом, у період одержавлення суспільства. Однак із точністю можна сказати, що «право» обмежує себе щодо людини, яка просить про допомогу через її «уразливість».

Що це означає у правовому контексті? «Уразливість» реалізується в дихотомії між повагою до незалежності індивідуальної мови дорослої людини, здатної керувати своїми справами, та суспільним порядком (у широкому розумінні). Навіть сам факт того, що всі однаково є «уразливими» – хоча уразливі по-різному, не є сам по собі достатнім аргументом для законодавчих змін. Покупець може бути таким же «уразливим», як і продавець, – тут критерій «уразливості» вельми ризикує перетворитися на тупик судового спору. Чому?

Тому що «уразлива» людина може бути більш хитрою, ловкою, розумною, грамотною, ніж той, кого вважають «сильним». У галузі господарського права могутній та сильний банк може стати легкою добичею для людини, яка уявляє себе як «уразливу». Якщо «уразливість» буде єдиним предметом спору, суд із високим ступенем імовірності може виявитися проблематичним і «несправедливим», тобто стати об'єктом маніпуляцій або шахрайства. Іншими словами, «уразливість» має розглядатися поза людиною, за межами співчуття або жалості, що їх нам навіює окрема людина. «Право» має бути у принципі нейтральним щодо «уразливості» людей – як бідних, так і сильних світу цього. Надто однобічний погляд на «уразливість» легко може призвести до несправедливості.

Саме третя сторона, представлена в особі політичної спільноти, у західному контексті встановлює загальну оцінку стосовно захисту особистості. Це підводить нас до закону та його ролі як «внутрішньої моралі» або в його функції охоронця «суспільного порядку». За допомогою кримінального права проілюструємо захист індивіда та питання його «уразливості». Правова доктрина виходить із того, що кримінальне право сполучає в собі «об'єктивність» з точки зору того, кого захищають, та інтерес, який спільнота у зв'язку з цим готова захищати.

Це виявляється при роботі судової машини, де найважливішим є момент порушення публічного звинувачення та підозра у злочині. Судова машина запускається або за зверненням потерпілого, або за ініціативою прокурора – в обох випадках питання про порушення кримінальної справи вирішується з урахуванням суттєвості чи несуттєвості діяння або його розумно передбачених наслідків. Так у логіці «мінімалізму» визначається питання «уразливості» та її відносності.

Наведемо такі приклади:

1. У випадках втручання поліцейських у сімейні конфлікти без видимих доказів побоїв або факту засвідчення травм або ударів поліція нічого не може зробити без скарги потерпілої. Кримінальний кодекс захищає від «насильства», але водночас поважає незалежність учасників конфлікту.

2. Викладач, який вступає у конфлікт зі своїми учнями. Якщо вчитель хапає учня та силоміць приводить до директора школи, то, здається, що він використовує силу в розумних межах за даних обставин.

3. Хокейний матч (і цей приклад стосується всіх силових видів спорту), де передбачається, що той, хто добровільно вступає в гру, має усвідомлювати, що вона передбачає фізичний контакт та небезпечна на травмування.

На таких прикладах видна проблематика «уразливої людини» – особа, яка бере участь у «сімейних конфліктах», учень, який підкоряється людині «при владі», або молодий хокеїст, який бере участь у матчі, насправді є «уразливи-ми». Тому ці приклади можуть виявитися спірними і вже є предметом запеклих теоретичних дискусій. Чому? Тому що поверхове значення цих трьох прикладів полягає в можливому насильстві проти дружини, проти учня, проти хокеїста! «Можливе» зовсім не означає, що таке насильство буде доведене (як у прикладі із «сімейними конфліктами»). Використання повноважень не означає автоматичне зловживання владою. Також слід робити відмінність між питанням про «насильство» та прийняттям ризику «удару та травми» в іграх.

На побутовому рівні такі приклади ясно показують, що кримінальна система захищає (наскільки це є можливим) людську «уразливість» на «більш високому» рівні. Кримінальна система навіть визначає такі «уразливості», пов'язані з цілим списком позитивних цінностей, таких як захист життя, фізична недоторканість, моральна автономія, майно тощо. Так само вона визначає «злочинну дію», «кримінальну відповідальність» або просто провину (змагаючися з описом об'єктивного складу) стосовно моменту, коли з'являється «порочна воля» або відбувається зазіхання на «уразливість» іншої людини. Поняття «зазіхати», «утискувати», як відомо, означають у законі начало процедури захисту в тому розумінні, що це є спусковим механізмом процесу притягнення до відповідальності, а отже, моментом визнання «уразливості».

У цьому й полягає важлива риса демократичного законодавства, яке відповідає на злочини таким чином. У західному контексті воно незмінно легко встановлює в діючій правовій системі прийняті маркери «уразливості», які були визнані та описані як заходи захисту. У зв'язку зі сказаним вище підкреслимо два висновки:

1. Самостійність/незалежність індивіда має враховуватися в будь-якій юридичній логіці. Слід оцінити думку й вчинок, через який виражається самостійність, що поважає себе, а також слід вийти за її рамки, коли це необхідно для захисту. Такий захист виходить за рамки особистості та спирається на «інтереси», що їх розділяє демократичне суспільство.

2. Бути «охоронцем» інших у суспільстві означає заперечення того, що вважається експлуатацією, хижацтвом, знищенням, руйнацією, пошкодженням, шкодою. «Уразливість» обмежується в демократичному та публічному

суді, а також у сучасному законодавстві, що вийшло із суспільного демократичного простору. У сучасній судовій системі береться до уваги саме факт ворожих дій, намірів щодо «уразливості» іншої людини. Тоді як «уразливість» як така не є значущою для кримінального розслідування.

І тут ми знову повертаємося до вислову «Каїн у мені!» Бо, якщо ми маємо рацію, судовий захист «уразливих» людей, «уразливого» індивіда – це захист від «Каїна у мені!» Дійсно, якщо уразливість не може захистити саму себе, єдиним доступним шляхом буде ініціатива нападу на неї! Таким чином, зовнішній прояв і дія такого «Каїна в мені» розкриває «уразливість» іншого – того, кого ми бажаємо захистити. «Уразливість» не викликає жодних проблем, але зловмисник – це проблема! І кримінальне законодавство – це допомога «Каїну в мені» для того, аби утриматися, відмовитися від експлуатації інших та від споживацького ставлення до них як до «предметів» для моєї особистої вигоди. Це є значущим і для змін у міжнародних відносинах, де учасники не обмежуються таким «Каїном в мені», бо не є фізичними особами. Тут антропоморфізм є нелогічним та ірраціональним, оскільки сторони є державами, міжнародними організаціями, НУО тощо.

4. Захист «уразливих груп населення» та гуманітарна діяльність. Створення глобального гуманітарного простору для захисту людини від «уразливості» є відмінним та більш проблематичним, ніж те, що ми розглядали до сих пір. Ця міжнародна (або глобальна) колективна вимога бути «охоронцем інших» викликає питання. Проблематика ще більш ускладнюється, якщо це має бути здійснене згідно з нормами міжнародного права або в рамках міжнародного співробітництва за участю держав та НУО. Доцільно розглянути таке питання ретельніше, розділивши його на дві складові: 1) «турбота про інших» стосовно окремої людини, досліджуючи поле міжнародного права, та 2) «успільнотнення» глобальної етики захисту від зла.

Стосовно вислову «турбота про іншу людину», коли людина може відчувати/сприймати страждання світу, то це здається нескладним – кожен може самостійно вирішити, яким чином «допомогти ближньому». Тут немає меж для альтруїзму та для підтримки інших людей, аби захистити їх від сил, що загрожують «уразливій» людині. Те, що є тут вірним *a minori*, також є вірним і *ad majus*¹.

Дійсно, вільний вибір для надання допомоги іншим та «уразливість» у міжнародному масштабі є етичним та моральним продовженням самої людини, стурбованої нещастям або злиднями інших. Відповідно кожна людина є вільною робити те, що вважає належним та ефективним, зіштовхнувшись із нападом на «уразливість» людини, яку вона визначає особисто.

¹ Іншими словами, що є вірним для меншого засновку, те є вірним і для більшого.

Це означає, що є суспільства, де така вільна воля для організації допомоги не існує, перебуває у плачевному стані або контролюється державами, що не люблять свободу особистості. У західному світі можна спостерігати, як здійснюється «свобода людини», що протягом століть слугувала збагаченню громадянської культури.

Насправді, «допомагати» та проявляти «турботу про інших» – це далекі одне від одного феномени, вони розділені відстанню та часом. Це та «турбота», яка вже має свою історію перемог і невдач. Участь окремих осіб, які захотіли встати на бік людей, що потерпали від переслідувань та дискримінації, проявляється через особисту солідарність, толерантність, відкритість, гостинність. Нагадаємо гомерівський вірш, де обов'язок гостинності та надання притулку тим, хто просить, та іноземцям переданий такими словами:

«Навсікая: Нині до нашого міста і в нашу країну прибув ти, –

Отже, ні в одежі ти і ні в чому нужди не зазнаєш,

Що потерпілому треба, коли допомоги він просить;

Місто тобі покажу і назву тобі ймення народу.

Одіссей: Отже, могутній, богів пошануй, благаєм тебе ми,

Зевс-бо є сам покровитель гостей і всіх, що благають.

Він і гостинний, і гостям супутник, достойним пошани»¹ [11, с. 159–198, с. 259–296].

З іншого боку, згадаємо, що з рабством у Північній Америці стали боротися одразу після того, як воно там з'явилося. Якщо рабовласники могли нав'язати свою історію, то інша історія – це історія супротиву та протидії громадян, які боролися проти рабства та його поширення. Існує історія трьохсотрічного опору – впритул до офіційної відміни рабства в США.

Такий менталітет історично сформувався з антирабовласницької ідеї для того, аби розправитися – мірою можливого, й таке завдання є далеким від завершення навіть сьогодні – з такою напастю. Показовим є те, що за межами західної цивілізації в історії не існувало жодного антирабовласницького руху. В історії інших цивілізацій зустрічалися інтелектуали, які засуджували рабство, однак їх було небагато. Ми ж натхнені переліком обставин щодо іншого, які звеличили західну культуру. Особливо тих обставин, що звеличили людей, які віддали свою свободу заради інших, для того аби захистити «уразливого».

Подивимося тепер на «міжнародне право». Починаючи з XIX ст. на дипломатичному рівні була створена ціла низка дипломатичних документів, де за-

¹ Ідеться про шосту пісню «Одіссеї», у якій розповідається про пригоди Одісея. У цій частині Одіссей потерпає від кораблекрушіння та опиняється на берегах Еакії (утопічна країна, яка, ймовірно, розташовувалася на о. Корфу сучасної Греції). Його знаходить царська донька Навсікая та приводить до царя, який гостинно приймає Одісея. У шостій пісні все це відбувається під керівництвом богині Афіни. Пор.: [12, с. 108].

хист індивіда (й, звичайно, його «уразливість») посідає перше місце. З кінця Другої світової війни цей процес навіть підсилювався, коли парадигма «захисту національних меншин» (з Ліги Націй) у руслі більш індивідуалістичного підходу була змінена та стала частиною дискурсу про так звані «права людини».

Результатом такого повороту в бік людини є створення різних дипломатичних інструментів – це письмові документи, в яких зафіксовані фундаментальні права людини. Найбільш важливою з них є, безсумнівно, Загальна декларація прав людини Організації Об'єднаних Націй 1948 р. Ця Декларація згодом стала орієнтиром для цілої низки інших дипломатичних інструментів захисту прав людини, де «уразливість» відіграє вельми важливу роль. Звернімо особливу увагу на те, що така «уразливість» виявляється точно визначеною в тих конвенціях, де йшлося про «уразливість» жінок, дітей, біженців, нелегалів тощо. Для кожного з таких «уразливих» є своя конвенція про захист. Ідеться про взаємні обов'язки та відповідальність на дипломатичному рівні. Тому всі сторони таких конвенцій – а саме держави – зобов'язані дотримуватися одна щодо одної певних стандартів. Це так звані «права людини», що часто обмежують границі здійснення державної влади.

Усі документи про права людини складаються на користь захисту «уразливості» особистості. Вони потребують від держави прийняти до відома таку «уразливість» та зобов'язати, аби держави, а також групи та організації на їхніх територіях, скрупульозно поважали ці права. Прийняття дипломатичних зобов'язань має втілитися в законодавчих і політичних інструментах, що відбивають, мірою можливого, реальне та ефективне дотримання «прав людини».

У західному контексті це є так! Немає жодних реальних проблем, навіть якщо кожен може вільно інтерпретувати дипломатичні зобов'язання своєї держави та порівнювати їх із національним законодавством або з існуючою державною політикою. Частіше за все це приводить до дедалі ширших «інтерпретацій». Кожен може вільно проявити себе щодо цього по доброті душі своєї або згідно зі своїми ідеалістичними або реалістичними зобов'язаннями. Поняття «права людини» є невід'ємною частиною політичної боротьби на Заході. Це поняття буквально змінюється та реагує на ритми політичних потрясінь, а також є цінним інструментом у боротьбі за владу.

За винятком країн, що, як вважається, поважають права людини, проблема є більш складною та далеко неоднозначною. Та й ці країни переважно не схожі одна на одну, отже, у цьому відношенні потребують подальшої класифікації. У своїй книзі «Право народів» американський філософ Джон Ролз увів поняття «драбини народів», яким ми можемо скористатися [13; 14].

Особливий інтерес викликають три рівні. Спочатку йдуть «суспільства, що існують у несприятливих умовах». Це – народи й країни, що розвиваються

ся та дотепер борються за створення гідних державних інститутів. Далі йдуть абсолютистські суспільства, що добровільно беруть на себе обов'язки поважати права людини; однак оскільки їхні правителі приписують собі значну роль у політичному процесі прийняття рішень, такі суспільства не можуть вважатися правильно влаштованими. На нижчому рівні – ієрархічні суспільства з небезпечними політичними режимами; ідеться про незаконні або злочинні режими, згідно з Ролзом.

Ми маємо великі сумніви стосовно всеосяжного характеру такої класифікації. Особливо в політичному та філософському аспектах, коли мова заходить про категорії «добровільно абсолютизованих суспільств», що звучить зовсім неправильно або як чистий софізм, тим не менш вважаємо, що дана класифікація Дж. Ролза може бути використовуваною.

Класифікація показує, що для певної категорії країн – а саме «суспільств, що існують у несприятливих умовах», – відсутність фінансових ресурсів є головною перешкодою для належного захисту «уразливих». Уряди не мають достатнього фінансування, а їхній вибір пріоритетів не пов'язаний достатньою мірою з «уразливістю» особистості. Трапляється, що форма організації урядів таких держав не є адекватною або оптимальною для забезпечення захисту «уразливих» особистостей.

Пригадаємо, що багаті країни двісті років витрачали гроші на країни третього світу. За період, відомий як «колоніальний», фінансовий дощ дозволив стрімко покращити життя населення. Це легко побачити на санітарно-епідеміологічному рівні, на демографічному рівні – в таких країн відбувся приріст населення. Скасування піратства, рабства (характерне для історії Африки лихо), традиційних систем підкорення людини людині в такому плані є також показовими. Це дозволило вивести захист особистості на більш сучасний рівень.

Слід додати також акти спасіння людей під час голоду, стихійних лих (землетрусів, цунамі, наводнень тощо), санітарних катастроф (захворювань, епідемій тощо), а також громадянських та міжусобних війн. Така «швидка допомога» та політика світової взаємодопомоги можуть бути вельми ефективними. Але в підсумку все залежить від того, яка ситуація складається на відповідній території.

Саме в такому аспекті країни, що перебувають на найнижчому ступені, за Ролзом, викликають найбільшу тривогу: злочинні режими (що не поважають жодні права людини) та політично небезпечні режими. Деякі режими дійсно стають хижакими щодо свого населення. Або ба більше, вони стають «злочинними», беручи участь у різних ворожих актах, дискримінаційних практиках, або навіть знищують певні верстви населення під впливом ідеології знищення та руйнації. Саме злочинні (або квазізлочинні) держави створюють проблеми з точки зору совісті для «уразливих» людей.

Викликає занепокоєння, що такі режими можуть спровокувати війну, жорсткі гоніння, переслідування або обрати шлях тероризму (прямого чи опосередкованого) щодо свого населення для створення жертв. Чи маємо ми тоді розпочати справедливую війну, аби допомогти постраждалим? Однак навіть «справедлива війна» – це війна, що відбувається із застосуванням збройних сил на певній території. А будь-яка війна призводить до загиблих та поранених, залишає глибокі сліди на тілі суспільства. «Справедлива війна» – це також непроста справа! [16; 17].

Ще тривожніше констатувати те, що факт створення «жертв» стає стратегією війни та терору. Стратегія, що зводиться до того, аби породжувати якомога більше «жертв» для того, аби іноземці прийшли на допомогу, для того, аби іноземці заявили про початок «справедливої війни». Сьогодні ми живемо у світі, де правлять ЗМІ [18]¹, отже, демонстрація тіл убитих та насилля шокують та збуджують сучасну свідомість. ЗМІ вимагають негайного рішення для того, аби все це зупинити! Це добре відомо тим, хто створив увесь цей жах, бо все це насправді «пастка» для того, аби «зреагувала світова суспільна думка». Вони розраховують на таку думку й тому вбивають. Причина в тому, що це дає їм політичну або стратегічну перевагу. Неважливо, яку ціну сплатить населення за їхнє прагнення до політичного або релігійного панування.

Якщо захист «уразливості особистості» поважається у країнах, що погоджуються дотримуватися своїх дипломатичних зобов'язань, які містяться у текстах про права людини, то такий захист являє собою проблему у країнах зі злочинними режимами (термінологія Джона Ролза).

Коли ми розглядаємо НУО (неурядові організації), слід констатувати, що вони виявляються радше як захисники та покровителі людини та її «уразливості». Багато з них ще й виконують титанічну роботу на користь людини, аби пом'якшити нещастя, викликані «уразливістю»: хвороби, відсутність умов для гігієни та здоров'я, недостатнє харчування, санітарні умови, доступ до питної води, ефективні безкоштовні або недорогі лікарські препарати, шкільне навчання, грамотність тощо. Інші борються проти звичаїв, що принижують гідність та ведуть до дискримінації; проти підкорення та рабства; проти нападів на свободу віросповідання та совісті; проти корупції в усіх її формах.

Але проблема для НУО – це гроші! Не те, щоб у них їх немає. Просто у НУО постійно не вистачає. І якщо відсутність грошей псує, корумпує, то постійна нестача грошей може призвести до постійної корупції! НУО стають «машиною для грошей» транснаціональних корпорацій та лобі, і якщо в такій країні, як Канада, НУО на 80% фінансуються державою, то це проблемний

¹ «Про те, що ми знаємо про наше суспільство, світ, в якому живемо, ми дізнаємося із засобів масової інформації» [18, с. 7].

симбіоз. Співробітники НУО опиняються у невизначеному часовому стані: наче б то вони є майже державними чиновниками, хоча й ними не є.

Перетворення «Amnesty International» з організації, що допомагає «уразливим людям», на організацію з прав людини ілюструє цю проблему. Нагадаємо, що «Amnesty International» на початку свого існування провела з 1961 по 1992 р. значну роботу на користь найбільш «уразливих» категорій осіб, зокрема політичних в'язнів. Протягом 30 років ми спостерігали взірцеву роботу з підтримки таких в'язнів та, звичайно, їхнього амністування. Звідси й самий смисл назви організації, а саме: звільнення всіх політичних в'язнів на землі. Однак із 1990-х рр. керівників уже не задовольняло їхнє фінансування – вони з'ясували, що організації з прав людини заробляють ще більше грошей. Підсумок: «тим гірше для політичних в'язнів!». У результаті немає жодної організації, яка б сьогодні систематично займалася проблемами політичних в'язнів.

Проблема фінансування також спровокувала появу псевдоетики під виглядом міркувань про «обов'язки», яка віщає, що люди «зобов'язані» перед стражданнями світу. Така етика грає на користь посадових осіб НУО. Для тих, хто недовірливо розділяє таку віру, існує певне зобов'язання. Така метафізична обставина говорить про те, що «уразливість» та атаки на неї зобов'язують НУО до фінансування! Такий метафізичний «обов'язок» має швидко перетворюватися на «право» – свого роду «ідео-право», яке має існувати тією чи іншою мірою на рівні міжнародного права, та етику «всього людства». Така «всесвітня гуманістична етика» стоїть вище за систему міжнародного права, вона вважається джерелом загальної людської природи, нею керують посадові особи НУО та їхні прибічники.

У підсумку, проблема з НУО полягає в тому, що вони прагнуть стати лобістськими організаціями, у штаті яких працюють чиновники нового типу, які залежать від своїх організацій щодо фінансового благополуччя та статусу таких чиновників. Якщо в їхніх організаціях все гаразд, то все гаразд і для них. У такому сенсі чиновники НУО є також «уразливими»! Однак у такій «уразливості» немає нічого, крім «правильної причини», що пригортає банкноти!

Якщо ми розглянемо цю проблематику глибше, то побачимо, що глобальне зростання гуманітарних проєктів, що беруть до уваги «уразливість», є вельми складним та важким. Ще дуже довго до фінішу, так само як від тексту далеко до реальності. У тезисній формі можна сказати наступне.

По-перше, для захисту «уразливих» особистостей потрібні сильні та відповідальні особи. Дипломатичні тексти прав людини, затверджені на міжнародному рівні, зробили з держав, що вони їх підписали, об'єктів, які відповідають за зміни та допомогу «уразливим» людям. Отже, держави відповідають за виконання відповідних зобов'язань. У зв'язку з цим захист «уразливих

осіб» може бути проаналізований на рівні політики й ефективності законодавчих, фінансово-кредитних, адміністративних та освітніх ресурсів, що надають ці держави. У свою чергу, держави можуть раціонально відповідати одна одній щодо таких міждержавних зобов'язань.

По-друге, гострою проблемою на дипломатичній та міжнародній арені є існування «злочинних» або «квазізлочинних» режимів (які іноді розглядаються як «такі, що не відбулися, держави»), що відкидають права людини як універсальні права людини, надані людям, які проживають на території, що перебуває під їхнім контролем. Тією мірою, якою тексти документів про права людини фактично мають слугувати як захист «уразливості», ці країни являють собою серйозну проблему для сучасності.

Стає очевидним, що ми швидко залишаємо перспективу, відкриту «уразливістю» людини, аби увійти у проблематику можливості «змінити режим». Чи мають інші заради «прав людини» – разом або окремо – працювати у напрямку «зміни режимів» у тих країнах, які зовсім не поважають права людини? Часто проблема полягає в тому, що кінцевий результат може бути тим же самим! Світ зіштовхнувся із ситуацією в Іраку після 2003 р. і дотепер та в Афганістані з 2001 р. і дотепер. Чим більше все змінюється, тим більше все залишається на місці в цих країнах, де ситуація характеризується хаосом, бандитизмом, фанатизмом, тероризмом та цензурою щодо всього іншого! Без «зміни режиму» нічого не зміниться!

5. Висновки. Ми не знайшли юридичної відповіді на питання про «уразливість» людини. Ми побачили, що такої відповіді не існує – дане питання стосується правової галузі лише частково. Ми побачили, що захист індивідуальної «уразливості» частково залежить від моральних факторів, міркувань совісті, політичних міркувань та що це – багатоплановий процес.

Поняття «уразливості» сповнене смыслом – культурним та моральним. Нам не слід такий смисл спрощувати. Це пояснюється тим, що поняття, винесені в заголовок нашої статті, – «ефективність» та «потенціал» – істотно відрізняються між собою, створюючи мисленнєву форму, незвичну для юриста. Ці два поняття ніколи не зможуть бути адекватно відображені в юридичній думці. Те, що є або буде «ефективним», повністю залежить від фактичного світу. «Потенціал» для свого здійснення потребує реального актора з плоті та крові.

«Ефективність» та «потенціал» можуть бути ознакою нашого нетерпіння, нашого бажання змінити світ повністю, змінити людей, які в ньому живуть, або змінити їхній «менталітет». І тоді виникає утопічна думка про «заміщення» неоднозначності індивідуальної думки, що, на щастя, не танцює під мелодичну риторику контрольованого та олігархічного монологу.

Заступитися за людину означає просто прийняти її такою, якою вона є. Тобто прийняти людину такою, якою вона виявляється, – з її перевагами та недоліками, з її сильними та слабкими сторонами; такою, якою вона хоче бути в її прагненні до розвитку, в її оцінках та надіях, в її баченні економічного стану її країни тощо. У підсумку, захист людської «уразливості» можливий лише при повазі недоторканності свободи іншого. Таким чином, відповідь стосовно потенційності та ефективності міститься у прийнятті іншої людини в усьому її розмаїтті та спільному з нею шляху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Melkevik B. Vulnérabilité, droit et autonomie. Un essai sur le sujet de droit. *Considérations juridico-philosophiques*. Québec-Ste-Foy: Presses de l'Université Laval, 2005. P. 5–33.
2. Sosoe L. K. D'un prétendu droit de la nature: trois hypostases. *Cahiers de philosophie politique et juridique*. 1992. №22. С. 181–203.
3. Melkevik B. Un peu de débroussaillage dans le domaine de l'épistémologie juridique. *Cahiers de droit*. 2011. Vol. 52, №3–4. P. 671–686.
4. Robert P. Le Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris: Le Robert, 1966. 2171 p.
5. Anatrella T. Interminable adolescences. Paris: Cerf, 1988. 222 p.
6. Braten S. Roots and Collapse of Empathy. Human nature at its best and at its worst. Amsterdam: John Benjamins Publishing Compan, 2013. 276 p.
7. Nygren A. Agape and Eros. Chicago: Chicago University Press, 1982. 764 p.
8. Brugère F. L'éthique du care. Paris: Presses universitaires du France, 2010. 128 p.
9. Lewis G. Lord Atkin. London: Butterworth, 1983. 248 p.
10. Armstrong K. Compassion. Manifeste révolutionnaire pour un monde meilleur. Paris: Belfond, 2013. 209 p.
11. Homère. Iliade, Odyssée. Paris: Gallimard, 1955. 1152 p.
12. Crépeau F. La tolérance trahie: de la tradition d'asile à la mentalité de forteresse assiégée. *Tolérance, pluralisme et histoire* / P. Dumouchel, B. Melkevik (ed.). Paris: L'Harmattan, 1998. 224 p.
13. Rawls J. Le droit des gens. Paris: Editions Esprit, 1996. 129 p.
14. Rawls J. The Law of Peoples, with The Idea of Public Reason Revisited. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1999. 199 p.
15. Melkevik B. Rawls ou Habermas. Une question de philosophie du droit. *Philosophie du droit*. Québec: Presses de l'Université Laval. 2010. Vol. 1. P. 199–361.
16. Walzer M. Guerres justes et injustes: Argumentation morale avec exemples historiques. Paris: Belin, 1999. 488 p.
17. Walzer M. De la guerre et du terrorisme. Paris: Bayard Centurion, 2004. 254 p.
18. Luhmann N. La réalité des medias de masse. Paris: Diaphanes, 2012. 197 p.

REFERENCES

1. Melkevik, B. (2005). *Vulnérabilité, droit et autonomie. Un essai sur le sujet de droit. Considérations juridico-philosophiques*. Québec-Ste-Foy: Presses de l'Université Laval, 2005. P. 5–33 [in French].
2. Sosoe, L. K. (1992). D'un prétendu droit de la nature: trois hypostases. *Cahiers de philosophie politique et juridique*, 22, 181–203 [in French].
3. Melkevik, B. (2011). Un peu de débroussaillage dans le domaine de l'épistémologie juridique. *Cahiers de droit. Vol. 52, 3–4, 671–686* [in French].
4. Robert, P. (1966). *Le Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Paris: Le Robert [in French].
5. Anatrella, T. (1988). *Interminable adolescences*. Paris: Cerf [in French].
6. Braten, S. (2013). *Roots and Collapse of Empathy. Human nature at its best and at its worst*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company [in English].
7. Nygren, A. *Agape and Eros*. Chicago: Chicago University Press, 1982. 764 p.
8. Brugère, F. (2010.) *L'éthique du care*. Paris: Presses universitaires du France [in French].
9. Lewis, G. (1983). *Lord Atkin*. London: Butterworth.
10. Armstrong, K. (2013). *Compassion. Manifeste révolutionnaire pour un monde meilleur*. Paris: Belfond [in French].
11. Homère. (1955). *Iliade, Odyssée*. Paris: Gallimard [in French].
12. Crépeau, F. (1998). La tolérance trahie: de la tradition d'asile à la mentalité de forteresse assiégée. *Tolérance, pluralisme et histoire*. Dumouchel P., Melkevik B. (ed.). Paris: L'Harmattan [in French].
13. Rawls, J. (1996). *Le droit des gens*. Paris: Editions Esprit. [in French].
14. Rawls, J. (1999). *The Law of Peoples, with The Idea of Public Reason Revisited*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
15. Melkevik, B. (2010). Rawls ou Habermas. Une question de philosophie du droit. *Philosophie du droit. Québec: Presses de l'Université Laval, Vol. 1. P. 199–361* [in French].
16. Walzer, M. (1999). *Guerres justes et injustes: Argumentation morale avec exemples historiques*. Paris: Belin [in French].
17. Walzer, M. (2004). *De la guerre et du terrorisme*. Paris: Bayard Centurion [in French].
18. Luhmann, N. (2012). *La réalité des medias de masse*. Paris: Diaphanes [in French].

Мелкевик Бьярн, доктор права, професор, Университет Лавал,
г. Квебек, Канада

«УЯЗВИМОСТЬ» ЛИЧНОСТИ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА: ПОТЕНЦИАЛЬНЫЙ ВОПРОС?

В статье рассмотрено понятие «уязвимость» по отношению к понятиям «личность», «эффективность», «права человека» и «потенциальность». Показано, что

уязвимость является частью человеческого состояния. Автор предостерегает от антропоморфизации речи, подчеркивает необходимость ответственности индивида за себя самого, указывает на пагубность патерналистской политики.

Ключевые слова: уязвимость, права человека, эффективность права, уголовное право, гражданское право, патернализм.

Melkevik Bjarne, Doctor Juris Habil, Professor (tenure),
Law Faculty, Laval University, Quebec, Canada

«VULNERABILITY» OF THE INDIVIDUAL AND EFFECTIVENESS OF HUMAN RIGHTS: A QUESTION OF POTENTIALITY?

Problem setting. *The question of the vulnerability is discussed here in a multitude of contexts: from our attitudes and understandings about what lives in different groups and categories in society is alike, from the socio-psychological and social-ecological meaning of being vulnerable, to the existential, mental and emotional meanings at the level of the individual.*

Recent research and publication analysis. *The author focuses very strictly on the vulnerability of the individual and recuses the use of moral doctrines to understand individual vulnerability and he also recuses the huge literature which has focused so strongly on it. He situates himself more in line with Jean Piaget and Lawrence Kohlberg, experimental behaviour psychology and clinical psychology, where «moral» is both situated within, and constitutive of, the individual.*

Paper objective: *The objective of the author is to give us a plurality of points of reference to understand and appreciate the vulnerability of the individual whilst giving simultaneously an account of this understand within legal philosophy.*

Paper main body. *The author insists that we should understand the vulnerability of the individual in a broad and complex way. The article does not attempt to do so from any specific philosophical tradition nor cultural setting as the author insists that only from a situated understanding of the vulnerability of the individual can we meet the exigency of universality. The individual – and the human condition, are always vulnerable and can no more escape their vulnerability than the individual can escape their shadow.*

It is from this standpoint that the perspectives of human rights, their effectiveness and potentiality, introduce themselves! If human rights are also a right to do 'stupid things', to be 'left alone', then they could also legitimise the right of others to protect the individual from doing stupid things: a Good-Samaritan paradigm; but also a question about legitimisation, and about the questionability of using «vulnerability» to police human behaviour! And still, vulnerability used in this way can be beneficial to the individual, as we can see in the case of children, young adults, and even elderly persons with cognitive deficits, who we should protect because of their vulnerability. We should however exclude 'moral considerations' as a principle in our examination of vulnerability, to better

understand and identify what we consider a threat to the vulnerability of the individual. In legal science, such an understanding of the «vulnerability of the individual» enables us to focus on any predatory, rapaciously, or destructive behaviour. The author therefore insists that we both need and need not, protect the individual. Examining the question of the vulnerability of the individual should give us a better insight in this ambiguity and help us better understand some aspects of predatory and criminal behaviour directed against individuals.

Conclusions of the research. *The author firmly insists that we should always accept the individual as they present themselves. A perfectionist stand in moral and legal philosophy is therefore firmly excluded. It is also firmly stated that protecting human vulnerability can only be done by accepting the freedom of others in their integrity.*

Keywords: *vulnerability; human rights; legal effectiveness; criminal law; civil law; paternalism.*

